

I Международный
системологический конгресс
тюркологов

**Материалы
конференций**

МАС-2022

İlqar İsmayilov

**Azərbaycan türkləri
yeni məkan qurumunda**

(s. 99-104)

İlqar İsmayilov. **Azərbaycan türkləri yeni məkan qurumunda.** *I Международный системологический конгресс тюркологов. Материалы конференций.* “Asiman”, Г., 2022, с. 298, ISBN 978-9952-8442-1-4, s. 99-104.

Azərbaycan türkləri yeni məkan qurumunda

Dünyada gedən proseslər yeni sosial-iqtisadi-mədəni məkanların yaranmasına doğru aparır. Bu gedişin içində böyük bir coğrafiyada yaşayan türklərin də öz yeri var. Türklər sivilizasiya olaraq ilk yaranışdan bu günümüzdə kimi təbiətlə təmasda olan bir qəbilədən böyük bir topluma çevirilmişlər. Kainatın bir parçası olaraq biz türklər də bu proseslərin iştirakçısıyıq. Əcdalarımızın bizə saxladığı məkanların gələcəyini qurmaq, yaratmaq qarşımızda duran əsas vəzifələrdən biridir. Çoxsaylı türk xalqı içində sayına görə çoxluq təşkil edənlərdən biri olan azərbaycan türklərini də qarşıda zamanın tələblərinə uyğun böyük işlər gözləyir. Azərbaycan türkləri hələ də birləşə bilməyiblər. Bunun səbəblərini araşdırsaq bizlərin hansı fərqli yanaşmalara, baxışlara önəm verməyimiz açıq-aydın görünür.

Sovetlər birliyi dağılandıqdan sonra azərbaycan türkləri quzeydə öz dövlətini qurmağı bacardılar. Ancaq indidə İran adlanan türk məkanındakı 50 milyon türk farsların əsarəti altında yaşayırlar. Buna baxmayaraq, bir təbii proses kimi Türk sosial-iqtisadi-mədəni məkanı yaranması prosesi gedir və məkan yaranacaq. Bəs bizlərin bu yaranışa töhfəmiz nə ola bilər? Suala cavab aramaq bizlərin üstünə düşür və onun üçün soydaşlarımızın fərqli fikirlərini nəzərdən keçirmək olar. Güneydəki soydaşlarımızın arasında öz gələcəklərinə əsas üç fərqli baxış formalaşması məlumdur.

1. İstiqlalçılar İrandan ayrılıb müstəqil Güney Azərbaycan sonra isə Quzeylə birləşib vahid Azərbaycan yaratmalıdırlar.

2. Mərkəzçilər İrani öz vətəni sayırlar və İran Türk Cümhuriyyəti yaratmaq istəyindədirlər və öz ətrafında İrak, Suriya türklərini birləşdirmək istəyirlər. Türk hakimiyyəti farslara, ərəblərə, bəluclara, kürdlərə və başqa azsaylı xalqlara belə muxtariyyət verməyə də hazırdırlar.

3. Muxtariyyətçilər isə azad olmaq yox, dil, yazı, kültür, media və s. kimi muxtariyyətin yetərli olmasını istəyənlərdir.

İrənın parçalanmasını istəyənlər Türkiyənin bu parçalanmadan qorxmasını və kürd faktorunun Türkiyəni də parçalanmaya gətirəcəyinin yanlış olmasını deyirlər və Türkiyəni İrandakı türkləri azadlığa, müstəqilliyə dəstəkləməyə çağırırlar. Fərqli fikirlərə görə İrənın parçalanması indiki Türkiyə və Azərbaycan hakimiyyətlərinin maraqları ilə üst-üstə düşmür. Məsələn, sosial şəbəkələrdə və kütləvi informasiya vasitələrində belə bir fikirlərə rast gəlmək olar:

Türkiyənin İrana məzhəb baxışı hələ indidə Osmanlı Səfəvi baxışı olsada, hər iki imperiya Türk imperiyası olub və bizim şərəf tariximizdir. Türkiyə İrana sünni-şiə məzhəb ayrılığından baxır, bu isə ümumi birləşməyə əngəl törədir. Böyük Türk məkanının yaranması üçün Türkiyə özünə dönməli, tarix içində formalaşmış birliyimizə mane olan ünsürlərdən, qavramlardan təmizlənməlidir. Türkiyə İrandakı və ortadoğudakı soydaşlarının potensialını tam dəyərləndirməmişdir. Bu güc diqqət mərkəzində olmalıdır. Türkiyə dövlət səviyyəsində İrənı fars kimi tanıyır və “onun” mədəniyyətinə səcdə edir. Əslində isə bu şumer-elam-babil-hind və Türküstan mədəniyyətidir. Türkiyə yalnız öz soydaşları ilə birlikdə yeni sosial-iqtisadi-mədəni məkanı qura bilər.

Bir proqnoz verə bilən elm kimi sistemologiya hesablamalar yolu ilə gələcəkdə nələrin baş verəcəklərini modelləşdirməyə imkan verir. Bunun üçün ətraf mühitdə keçmişdə və indiki zamanda baş verənləri analiz edərək, əhalinin miqrasiyasını, sayını, iqtisadiyyatının inkişafını, transmilli şirkətlərin rolunu, bu proseslərdən yaranan ixtişaşlar və savaqlar və s. amilləri bilib, hesablamalar apararaq gələcəyə proqnoz vermək mümkün olur. Əldə olan məlumatlara əsaslanaraq əminliklə yeni Türk sosial-iqtisadi-mədəni məkanının yaranacağını görmək mümkündür.

İndiki Azərbaycan türklərinin yaşadığı əsas ərazi İrən-fars rejiminin hakimiyyəti əsarəti altında olan yerlərdədir. Əsas çoxluğu türk olan İrənın parçalanması yaxın gələcəkdə gözlənilir. Hesablamalar İrənın üç hissəyə: türklərin yaşadığı yerlər–Kəngər körfəzinə çıxış olmaqla, İsrail dövləti mühərrik rolunda olaraq ərəblərin təsirindən yaranan yeni ərəb hökuməti, əfqan sərhədlərindəki duzlu səhralarda yaranan fars hakimiyyəti. Farslar Pakistan ətrafında yaranan ari məkanında yaxın

gələcəkdə yaşamlarını davam edəcəklər. Yaranan Türk məkanı Doğudan Batıya bütün türkləri birləşdirə bilər. Gedən proseslərə məqsədyönlü yanaşma olsa məkanımızın yaranmasını sürətləndirmək mümkündür.

Ümumi məkanın yaranması eyni soydan, dildən, kulturdən olanların birləşməsi deməkdir. Birləşmənin təbii proses olmasına baxmayaraq, türklərin dövlətləri və formalaşdıqları mühitlər fərqlidir. Fərqli mühitdə formalaşanların bir ideya altında birləşməsində görüləcək əsas işlər millət aydınlarının üzərinə düşür. Amma təəsüflə qeyd etmək lazımdır ki, aydınlarımız belə olduqları mühit çərçivəsindən kənarı görmürlər.

Türkləri Avrasiya və ətraf materiklərin dağ-yayla mühitində ibtidai icma dövründən günümüzdə kimi formalaşan bir sivilizasiya olmasını müasir dünya elmi paradigminin qəbul etməməsi, bizləri aşağılamanın bariz nümunəsidir. Belə məkrli yanaşmanın əsas səbəbi türkü bir konkurent kimi aşağılayıb, onun olanlarına yiyələnməkdir. Türk coğrafiyasına və olanlarımıza yiyələnərkən Qərbin və Şərqlin planları demək olar ki, üst-üstə düşür. Planların həyata keçirilməsində hər vasitədən istifadə edilib və edilməkdədir. Bunu Azərbaycan türkləri yaşayan coğrafiyada qondarma fars-arian və hay-kilsə toplumunun dövlətlərinin yaranması misalında görə bilərik. Bu qurumları yaradanlara qarşı mübarizədə bizim birləşməkdən başqa yolumuz yoxdur. Birləşməyə mane olan səbəblərdən biri Qərbin yaratdığı və bizlərin bəhrələndiyimiz elmi paradigmadır. Onların maraqlarına əks olanları qəbul etməyərək yanlış sayanlar, öz uydurmalarını bizlərə həqiqət kimi sırıyaraq öz çirkin işlərini görməkdədirlər. Əksər ziyalılarımız Qərb elmi paradigmadan çıxış edərək, özləri də bilmədən ümumi işimizə əngəl törədirlər. Qərb elmi paradigminin quyruğuna bağlanıb gedənlərin çıxış yolunu birlikdə tapmaq vacibdir. İndiki elmi paradigmanı formalaşdıranların təsirinə məruz qalan AMEA akademik biliklərini və elmi işlərini istədikləri səmtə yönəldənlərdən azad olmaq, məkanımızın yaranmasına atılan mühüm addım olardı. Qərbin elmi paradigmasına xidmət edənlər yaradılmış və tətbiq olunan antitürk sistemin elementləri olaraq öz funksiyalarını yerinə yetirirlər. Türk coğrafiyasının bütün elmi işləri, tədqiqatları Qərb elmi paradigmasının təsiri altındadır. Türkiyə, Azərbaycan, Türküstanın Türk dövlətləri, İran, Rusiya və başqa

yerlərdə təhsil alanlar qərbin yazdığı və tətbiq etdiyi sistemdən bəhrələnirlər. Bizə əks olanlardan azad olmamızı düşünmək, sistemli praktik addımlar ataraq düşdüyümüz acınacaqlı vəziyyətdən çıxmaq zamanı çoxdan gəlib. Olanlarımızı qoruyub saxlamaq, yiyələnmək, dəyərləndirmək üçün sözdən işə keçməyin artıq vaxtıdır.

İran-fars rejimi din maskası altında ərazidə yaşayan xalqların hüquqlarını istədiyi şəkildə pozaraq hökümranlıq edir. İslam dinini özünün istədiyi idarəetmə halına salaraq, xalqları istismar edən əsarət alətinə çevirib fundamental insan hüquqlarını pozmaqda davam edir. Yaratdığı dini idarəetmə ideologiyası ətrafında birləşdirdiyi fərqli çeşidli təşkilatlar ətraf dövlətlərdə öz çirkin əməlləri ilə əhalini təzyiq altında saxlayır, qeyri stabillik yaradırlar. İran əhalisinin yetmiş faizini təşkil edən qeyri-farslar, əsasən də türklər ədalətsiz rejimin yıxılması uğrunda birləşməli və azadlıq qazanmalıdırlar. Allahın elçisi Məhəmməd peyğəmbərin (ə.s) salman tövsiyyələrinə yad olan, bərabərliyi, azadlığı, insansevərliyi tanımayan fars-mollaxana qurumunun saxta ideoloji idarəetmə alətinin dələduzluğunun bir növü kimi olduğunun göstərilməsinin zamanı artıq yetişib. Rejim şiə təriqətini öz sərfinə uyğun şəkildə Quzey Azərbaycanda və ətraf bölgələrdə yaymağı bacarmışdır. Fars-şovinst rejiminin belə uğurları türk xalqlarının özündən uzaqlaşmasındadır. Gördüyümüz kimi boşluğun dolması qanunu bizlər üçün də çox aktualdır.

Fars rejimi din maskası altında dil, mədəniyyət, vicdan azadlığını, İran deyilən ərazidə, xalqların əlindən tam alaraq idarə edir. Öz soyundan olan “hay”ların din, dil, mədəniyyət azadlıqlarına tam şəkildə riayət olunur. Bu bir proje kimi biz türklərin əleyhinə olan bir qurumdur. Rejim bir dini idarəetmə sistemi olaraq öz türk olmayan kadrlarını türk bölgələrinə təyin edərək siyasətini yürüdür. Farslara xidmət göstərməyənlərin, seçki yoluyla özlərinə rəhbər seçmə hüququ əllərindən alınıb.

Yaşadığı ərazidə təbiətlə harmoniyada formalaşan Azərbaycan türkləri, fars-molla rejimi tərəfindən yaradılan ekoloji terrora məruz qalaraq öz dədə-baba yurdlarını tərk edirlər. Rejimin ekoloji vəhşiliyini, sivilizasiyamızın beşiyinin incisi olan Urmiya gölünün qurudulmasında, çaylarımızın susuzlaşdırılmasında və münbit torpaqlarımızın duzlu səhralara çevirilməsində görməmək mümkün deyil. Ekoloji

terror xalqımızı tarix boyu yaşadığı yerlərdən köç, miqrasiya etməyə məcbur edir. Hətta ekologiyası normal və torpağı münbit olan bölgələrdə belə, rejim xalqımızın iqtisadi durumunu aşağı salmaq üçün müxtəlif yollardan istifadə edərək, yetişdirilən kənd təsərrüfatı məhsullarının satılmasını əngəlləyir və iş adamlarına iqtisadi ziyanlar vurur.

İran ərazisində yaşayan türklərin öz ana dilində yazmaq, təhsil almaq, mətbuat buraxmaq hüquqları da yoxdur. Rejimin fars dili hegemonluğunun qarşısını almaq cəhdləri amansız cəzalandırılır, ana dilində danışan, yazan türklər həbsə atılır. Fars dilində təhsilin, kütləvi informasiyanın azalması ümumi məkanımızın yaranmasını tezləşdirən, bu vacib işlərdən biridir. Ana dilimizdə İrandakı soydaşlarımızla ünsiyyət, təmas qurmaqda internetdən bir vasitə kimi istifadə etmək haqqında düşünməliyik. Bölgənin aparıcı Türk dövlətləri kimi Türkiyə və Azərbaycan onlayn ali təhsil məktəblərinin dövlət orqanlarında qeydiyyatını asanlaşdıran, əngəlləməyən qərarların və qanunların qəbul edilməsi və icrası haqqında işlər aparmalıdır. İnternet onlayn təhsil soydaşlarımız üçün azadlığa aparan bir yol ola bilər. Azadlığa aparan yol öncə beynlərdən keçir. Hər yerdə, məişət səviyyəsində, biznesdə farslarla ünsiyyətdə öz ana dilində danışaraq fars dilini bilməməyini vurğulamaq və tərcümə vasitələrindən istifadə edərək özünün kimliyini göstərmək halları kütləvi olmalıdır. Türksoylu biznes sahibləri işçiləri işə qəbul etmə zamanı türk dilini bilmənin vacib olması şərtini göstərməlidirlər. Əsas məsələ fars dilinin təsirini aşağı endirmək cəhdləridir ki, burada da hər vasitədən istifadə etmək lazımdır. İranda təhsilin mərkəzi fars rejimindən alınıb bölgələrin öz dilində məktəblərin açılması məsələsini qabardan cəmiyyət mücadilələri genişlənməlidir. Fars dilinin əhatə dairəsini daraltmaq cəhdlərində internetin imkanları çox genişdir.

İranda parçalanmasının mümkün olması şübhə doğurmasada hadisələrin necə cərəyan etməsinin proqnozlaşdırmasına baxışlar müxtəlifdir. Rejim daxildə güc strukturlarına güvənən idarəetmə sistemi qurub və müxalif qüvvələri böyük təzyiq altında saxlamağı bacarır. Rejimi sarsılmaq üçün kənardan, xaricdən müdaxilə və təzyiq olmalıdır. Bu təzyiq və müdaxilə əsasən biz türklərin marağındadır və Türkiyə-Azərbaycan birliyi İrandakı soydaşlarının yanında olmaqlarını öz işləri,

əməlləri ilə göstərməlidirlər. Körfəzə yaxın yerlərdə yaşayan samilərin azadlığını istəyən İsrail və ərəblərinə yardımçı ola bilməsini nəzərdən qaçırmaq olmaz. Pakistanın təsiri altında olan əfqanıstandakı talib faktorundan öz xeyrimizə istifadə edərək, İranın parçalanmasını və yeni Türk sosial-iqtisadi-mədəni məkanının yaranmasını sürətləndirməliyik. Addımlarımız düşünülmüş sistemli şəkildə olsa Türkün Turan məkanının yaranması tezləşər.